

Subject Area
Theology

Year: 2022

Vol: 8

Issue: 95

PP: 576-584

Arrival

26 December 2021

Published

28 February 2022

Article ID Number

3857

Article Serial Number

07

Doi Number

<http://dx.doi.org/10.264>

49/sssjs.3857

How to Cite This Article

Dokgöz, D. (2022).

“Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi

Üzerine Günümüzde

Yapılan Akademik

Çalışmalara Genel Bir

Bakış” International

Social Sciences Studies

Journal, (e-ISSN:2587-

1587) Vol:8, Issue:95;

pp:576-584

Social Sciences Studies
Journal is licensed under
a Creative Commons
Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi Üzerine Günümüzde Yapılan Akademik Çalışmalara Genel Bir Bakış

An Overview At Today's Academic Studies On The Relationship Of Fiqh And Sufism

Derviş DOKGÖZ¹ ¹ Dr., Malatya Milli Eğitim Müdürlüğü, Malatya/Türkiye

ÖZET

Fıkıh, İslam'ın hayata yansıyan amelî hükümlerini ifade ederken, tasavvuf ise İslam'ın manevî yaşantısı, içsel yönü veya kalp ile ilgili tarafı şeklinde tanımlanır. Buna göre fıkıh İslam'ı yaşamının zahiri yönü iken, tasavvuf ise bâtinî/içsel yönüdür. Dinî yaşamda bu unsurların her ikisinin de gerekli olduğu bir gerçektir. Örneğin ibadetlerin kâmil manada ifasında maddî ve manevî boyutların birlikte bulunması gerekir. Ancak tarihi süreçte bu iki ilim dalı sanki birbirinin zıttı imiş ve aralarında hiçbir şekilde uyum yokmuş, hatta bu iki ilim mensuplarının sürekli bir çekişme ve tartışma halinde buldukları gibi bir algının ortaya çıktığı görülmektedir. Gerçekte ise bu durumun bu ilimler kaynaklı olmadığı, bazen çatışma düzeyine ulaşan bu çekişmelerin ise bu ilimlere mensup bir kısım insanın karşı tarafı ifrat düzeyindeki (aşırıya kaçan şekilde) suçlama ve eleştirilerinden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada günümüzde fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair yazılan kitap, tez, makale ve bildiri türünde akademik çalışmalar kısaca tanıtılmıştır. Araştırma sonucu ortaya çıkan duruma bakıldığında, bu iki ilim dalı bazı farklı metot ve uygulamalara sahip olsalar da aralarında çekişme ve tartışmaların değil, bütünlük ve birbirini tamamlamanın esas olması gerektiği genel bir kanaat halindedir. Makalenin sonuç kısmında, bu çalışmalarda fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair ortaya çıkan görüş ve tespitler özetle sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Tasavvuf, Şeriat, Hakikat

ABSTRACT

While fiqh expresses the practical provisions of Islam that are reflected in life, Sufism is defined as the spiritual life, inner aspect or the heart-related aspect of Islam. Accordingly, fiqh is the virtual aspect of living Islam, whereas Sufism is its esoteric/inner aspect. It is a fact that both of these elements are necessary in religious life. For example, material and spiritual dimensions must be present together in the perfect performance of worship. However, in the historical process, we observe a perception as if these two branches of science had been opposite to each other and there was no harmony between them, and even as if the members of these two sciences were in a constant state of contention and discussion. In reality, however, it turns out that this situation is not due to these sciences, and that these arguments, which sometimes reach the level of conflict, are caused by the excessive (extreme) accusations and criticisms of some people who are a member of these sciences. In this study, academic studies such as books, theses, articles and papers on the relationship between fiqh and Islamic sufism are briefly introduced. Considering the results of the research, it is a general opinion that although these two branches of science have some different methods and applications, integrity and complementing each other should be essential, not conflicts and discussions between them. In the conclusion part of the article, the opinions and findings that ensued in these studies on the relationship between fiqh and sufism are summarized.

Keywords: Fiqh, Sufism (Mysticism), Shariah, Haqiqa.

1.GİRİŞ

Fıkıh ve tasavvuf, İslami ilimler içerisinde önemli konumlara sahip iki disiplindir. İslam dininin inanç, amel ve ahlak bütünlüğü içerisinde kâmil manada yaşanabilmesinde bu ilimler büyük fonksiyonlara sahiptir. Bu iki ilim dalı, özellikle amaçları yönüyle birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak görülebilecekken, tarihi süreçte aralarında zahir-bâtin, hakikat-şeriat, medrese-tekke tartışmaları gibi çeşitli ihtilaf ve çatışma noktaları ortaya çıkmıştır. Özellikle Osmanlılar döneminde fukaha ile sûfiler arasında önemli çekişmelerin hatta zaman zaman da çatışmaların yaşandığı bir vakıdır. Ancak ilk dönem sûfî temsilcileri ile fakihler arasında böylesi bir çekişme ve çatışmanın görülmemesi, bu çekişmelerin ilimlerin kendi özelliklerinden ziyade sonraki dönemlerde mensupları arasında ortaya çıkan tutuculuk, tekfire kadar varan suçlayıcı dil kullanımı, aşırı ithamlar vb. nedenlere bağlı olduğu söylenebilir.

Fıkıh-tasavvuf ilişkisi, günümüzde üzerinde araştırmaların arttığı akademik çalışma alanlarından birisi olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı genel anlamda ve tarihi süreçte fıkıh-tasavvuf ilişkisini konu edinirken, bir kısmı ise tasavvufî (işârî) tefsirlerin ahkâm ayetlerine getirdikleri yorumların fikhî açıdan değerlendirilmesini ele almaktadır. Bu tür çalışmaların fıkıh ve tasavvuf ilimleri açısından her iki alana da katkı sunduğu muhakkaktır. Bu makale çalışması ile günümüzde fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair akademik düzeyde yapılan araştırmaların ortaya çıkarılması ve kısaca tanıtılması amaçlanmıştır. Çalışma iki başlık halinde ele alınacaktır. Öncelikle fıkıh tasavvuf ilişkisine dair yapılmış tezler ve kitaplar hakkında genel bilgiler verilecek, ikinci başlıkta ise makale ve bildiri türünde yapılmış akademik çalışmalar ele alınacak ve haklarında kısa bilgiler verilecektir.

2. FIKİH TASAVVUF İLİŞKİSİNE DAİR YAZILAN TEZLER VE KİTAPLAR

Günümüzde fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair yapılmış çalışmaların belki de en kapsamlısı Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı'nda Vecdi Akyüz danışmanlığında Akif Dursun tarafından hazırlanan “*Tasavvuf fıkıh ilişkisi*” adlı doktora tezidir. Yazar, tezin önsözünde bu tez çalışmasının bu alanda yapılan ilk çalışma olduğunu belirtmekte ve bunun bir kısım sıkıntıları da beraberinde getirdiğini haklı olarak ifade etmektedir. Yine bu çalışmanın bu alanda bundan sonra yapılacak çalışmalar için bir öncü niteliği taşıyacağını dile getirmektedir. (Dursun, 2020: vii) Çalışmada ilk olarak fıkıh ve tasavvuf terimleri kavramsal çerçevede incelenmiş ve tarihi süreçleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra fıkıh-tasavvuf ilişkisi önce teorik olarak ele alınmış, daha sonra her iki ilim dalının öne çıkan temsilcilerinin diğer ilim dalı hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Tez çalışmasının bu teorik kısmı, sahabe döneminden hicri V. yüzyıla kadar olan dönemi kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, tasavvufun fikhî sahaya giren belli başlı meseleleri ele alınmış ve bunların fikhî açıdan değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu tez çalışması, araştırma teknikleri, ele alınan konuların işleniş, ortaya konular tespitler ve yapılan değerlendirmeler yönüyle oldukça başarılı bir çalışmadır. Yazarın değerlendirme ve eleştirilerini ilmi ölçüler dışına taşmadan ve mutedil bir üslup ile yaptığı görülmektedir. Çalışmada ortaya çıkarılan tespitlere göre, tasavvuf ilmi teşekkül sürecinde hem fakihler, hem muhaddisler ve hem de kelamcılar tarafından eleştirilere tabi tutulmuştur. Mutasavvıfalar da fakihleri dinin zahiri yönü üzerinde yoğunlaşmış, ruhi/manevî yönünü ihmal ettikleri gerekçesiyle eleştirmişler, kendilerini fakihlerden ayrı görmeyi tercih etmişler ve ‘hakikat’ kavramı temelinde teorilerini ortaya koymuşlardır. Bu durumda dinin zahiri hükümleri (şeriat) fakihlerin, manevi yönü (hakikat) ise mutasavvıfların uğraş alanı olurken, bu ayrışma çekişmeleri de beraberinde getirmiştir. Buna rağmen sûfiler, bağlılarına fikhî öğrenme ve bunları titizlikle uygulama noktasında büyük hassasiyet göstermişler, fikhî esaslara aykırı bir tasavvuf yaşamını kesin şekilde reddetmişler ve şeriat (şer’î amelî hükümler) alanının fakihlerin çalışma alanı olduğunu tasvip etmişlerdir. Bu şekilde zamanla mutasavvıflar ile diğer ilim mensupları arasında bir uzlaşma ortamı ortaya çıkmıştır. Zaten fıkıh ilminin de salt zahiri kurallar manzumesi olarak görülmesi yanlış olup, fıkıhın özellikle ibâdât konusu kişi ile Allah arasındaki ilişkiyi düzenlemiş olmasından dolayı birçok manevi unsura sahiptir. Sonuç olarak tasavvuf ile fıkıh arasında birbirini nakzeden bir zıtlık değil, tam aksine birbirini tamamlayan güçlü bir ilişkinin mevcut olduğu tespiti yapılmıştır. (Dursun, 2020: 507-511) Bu tez genel anlamda gayet başarılı düzeyde bir akademik çalışma olmakla birlikte, fıkıh-tasavvuf ilişkisi konusunda İmâm-ı Rabbânî’ye (ö. 1034/1624) hiç yer verilmemiş olması bir eleştiri olarak dile getirilebilir. Her ne kadar tezin araştırmaya konu edindiği dönemde yaşamamış olsa da İmâm-ı Rabbânî’nin fıkıh-tasavvuf, hakikat-şeriat tartışmalarındaki konumu gerçekten dikkat çekicidir. Zira kendisi de bir tasavvuf önderi olduğu halde, şeriat-hakikat, zahir-bâtın, fakih-sûfi tartışmalarında şer’î hükümlerin ve müçtehitlerin içtihatlarının her zaman esas kabul edilmesi gerektiği yönünde görüşlerini açık yüreklilikle dile getirmiş ve bunları savunmuştur. (Bilgi için bk. Dokgöz, 2021: 77-83) Bundan dolayı fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair böylesi kapsamlı bir araştırmada İmâm-ı Rabbânî’nin görüşlerine de yer verilmesi bu çalışmaya büyük zenginlik katmış olurdu, düşüncesindeyiz. Akif Dursun’un bu tez çalışması 2021 yılında Nuh Yayıncılık tarafından İstanbul’da kitap olarak da basılmıştır.

Burada üzerinde durmayı gerekli gördüğümüz bir diğer tez ise İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Hacı Bayram Başer tarafından doktora tezi olarak hazırlanan “*Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicrî III. ve IV. Yüzyıllar)*” adlı çalışmadır. Bu çalışma da tasavvufun dini bir ilim olarak ortaya çıkış sürecinde fıkıh, kelam ve hadis gibi diğer dini ilimlere yönelttiği eleştiriler ve bu meyanda ortaya çıkan şeriat-hakikat tartışmalarının ele alındığı, önemli tespit ve değerlendirmelerin yapıldığı bir çalışmadır. Bu tez her ne kadar tasavvuf ile diğer dini (fıkıh, kelam, hadis, tefsir) ilimler ve felsefi ilimler arasındaki ilişkiler üzerine genel bir çalışma olsa da, konumuz olan fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair de önemli bilgilerin aktarıldığı ve değerlendirmelerin yer aldığı bir çalışma olmuştur. Sûfilerin, fıkıh ve kelam gibi diğer dini ilim müntesipleri için “zahir ehli”, “şeriat ehli”, “rûsum ehli” gibi çeşitli nitelemelerde buldukları, bunun yanında bu ilimleri şekilci bir yaklaşıma sahip olmak, dini yaşamı donuklaştıran katı kuralcı ve otoriter olmak, ayrıca kulluğun asıl gayesi üzerinde çalışmaktan uzak olmakla itham ettikleri; kendilerini ise “hakikat ehli”, “bâtın ehli”, “yakîn ehli” gibi isimlerle vasıflandırarak kendi ilimlerinin kesinliğini, doğruluğunu ve Allah’a yönelik konusunda asıl gayeye daha uygun olduğunu vurguladıkları dile getirilmiştir. Mükellefiyetlerin de yalnızca zahir amelleri kapsamadığı, bilakis aynı oranda bâtın amelleri de içine aldığı belirtilmiştir. (Başer, 2015: 86-87, 173) Yine sûfilere göre diğer dini ilimler daha çok teori düzeyinde bilgilerden ibaret olup, onlarda amel ve ahlak yönüne gereken önem verilmemekte, buna karşın tasavvufi bakış açısında ise zahir ve bâtın nitelikli eylemlerle bu bilgilerin pratiğe dökülmesi sağlanmaktadır. Bu şekilde tasavvuf, fıkıh ve kelam gibi diğer ilimlerin teorik bilgilerinin ahlak haline getirilip pratiğe dökülen bir alan olması ve onların teorik bilgilerini asıl gayeye ulaştırarak duruma getirmesiyle bütün bu ilimlerden daha üst bir konuma yerleştirilmiş, aynı şekilde ârif-âlim ayırımı da yapılarak ârifler, daha kesin ve üstün bir bilgiye sahip olmaları nedeniyle âlimlerden daha üst konumda görülmüştür. (Başer, 2015: 134,141,149) Ayrıca sûfilerin

fakihleri, sadece bilgi taşıyıcı konumunda kalmaları, ele aldıkları konuların genelde dünyevî meseleler olup ahiret hayatına veya manevi alana dair konularla ilgilenmedikleri, ahlaki alanı sahipsiz bıraktıkları ve böylece dini yaşamda bütüncül yapının bozulmasına sebep oldukları, ayrıca dindarlıkların (zahitliklerinin) zayıf olması ve ruhsatlarla fetva vermeleri gibi nedenlerle eleştirdikleri aktarılmıştır. (Başer, 2015: 155-56, 200-201) Tasavvufun azimet yolu olduğu buna karşın fıkhîtaki ruhsat (en kolay olan hükmün tercih edilmesi) anlayışının seyri sülük ve zühdü bozduğu da dile getirilmiştir. Bir diğer dikkat çekici tespit de bir kısım fakihin yüksek seviyede fıkıh tahsilinden sonra bu ilimlerle tatmin olmayıp tasavvufa yönelmiş olmalarından hareketle, bunun tasavvufun öğrenilen bilgilerle amel edilebilen bir yaşam tarzına sahip olmasının bir göstergesi olduğu şeklinde yorumlanmış olmasıdır. Bu eleştiri ve farklılık vurgularına rağmen sonraki dönemlerde Kelebâzî (ö. 380/990), Hucvirî (ö. 465/1072) ve Kuşeyrî (ö. 465/1072) gibi sûfî müelliflerin katkısı ile tasavvuf ilmi ile diğer dini ilimler arasında uzlaşımın sağlandığı ve artık hakikat-şeriat birlikteliği yönünde görüşlerin savunulduğu belirtilmiştir. (Başer, 2015: 266) Başer'in bu tezi 2017 yılında İstanbul'da Klasik Yayınları'na "Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci" adıyla kitap olarak basılmıştır.

Bu konuda benzer bir araştırmanın da Abdullah Kartal tarafından "*Tasavvufun Oluşumu: Şeriat-Hakikat İlişkisi*" adıyla kaleme alındığı görülmektedir. Bu kitap da tasavvuf ilminin teşekkül sürecinde ortaya çıkan durumların ve diğer dini ilimlerle etkileşiminin incelendiği önemli bir eserdir. Tasavvufun oluşum döneminde özellikle fıkıh ve kelam ilmi ile ilişkilerinin ele alındığı çalışmada, dini ilimlerde sûfîlerce görülen eksik yönlerin tasavvuf ilminin oluşmasına etkisi ve bu yolda tasavvufun bir ilim dalı olarak şekillenme süreci konu edilmiştir. Eserde, başlangıçta sûfîlerin metodları, epistemolojileri, bir kısım ilhâdî söylemlerinden kaynaklanan fakihler ve muhaddisler ile olan tartışma ve çekişmelerinin, hicri IV. asra gelindiğinde yerini nispeten uzlaşmaya bırakması sürecinin ayrıntılı olarak incelendiği görülmektedir. Bu kitap da, ilk dönem şeriat-hakikat tartışmaları ve tasavvufun meşru bir ilim payesini kazanma sürecine dair yazılmış önemli bir eser olarak literatürde yerini almıştır. (Kartal: 2015)

Fıkıh-tasavvuf ilişkisi üzerine hazırlanan diğer bir tez ise Cihat Zorlu tarafından Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "*Ebu'l-Leys Muharrem Bin Muhammed Ez-Zîlî'nin Hubbu'l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi*" adlı yüksek lisans tezidir. Tezde, hem medrese hocalığı (ve fakihliği) hem de Halvetî şeyhliği ile tanınan 16. yüzyıl âlimlerinden Muharrem Bin Muhammed Ez-Zîlî'nin (ö. 1000/1592), hem fıkıha hem de tasavvufa dair çok sayıda kaynaktan faydalanarak *Hubbu'l-Mesâil* adlı eserini oluşturduğu ve eserinde ele aldığı hukukî/fikhî meselelerin bir kısmına tasavvufî yorumlamalarda bulunduğu belirtilmiştir. (Zorlu, 2010: 28-30) Bu tezde Zileli Muharrem Efendi'nin hayatı ve *Hubbu'l-Mesâil* adlı eserinin Türkçe transkripsiyonu verilmekle beraber, fıkıh-tasavvuf ilişkisine çok değinilmediği görülmektedir.

Konu ile alakalı olarak burada dile getirilebilecek bir diğer eser ise Hayrettin Karaman'ın "*Tasavvuf Şeriatlı Olmaz*" adlı kitabıdır. Karaman, tasavvuf yolunda olduklarını iddia eden bir kısım insanların bu durumu ya maddi menfaat sağlama veya insanları dinden saptırma amacıyla kötüye kullandıklarını, ayrıca bunların bir kısmının da tasavvuf yolunda belli bir makama ulaşınca şeriatın emir ve nehiyelerine uymanın artık gerekli olmadığı şeklinde sapkın fikirlere sahip olduklarını dile getirmekte, buna karşın tasavvuf yolunun önderlerinin ise şer'î hükümlere ne denli bağlı olduklarını ve şeriatı nasıl önemsediklerini kendi eserlerinden aktararak tasavvufun şeriatlı olmayacağını göstermek amacıyla bu kitabı yazdığını belirtmektedir. (Karaman, 2019: 9-10) İslami konularda aşırılıklardan uzak durulması gerektiğini, şer'î hükümlere aykırılık teşkil etmeyen ve Hz. Peygamberin örnek alınarak ihlas ve ihsan mertebesinde İslam'ı yaşamak gayesiyle kendine özgü riyazeti olan tasavvufun meşru görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Şer'î esaslar ile tasavvuf uygulamalarının tutarsızlığı halinde, burada sorunun tasavvuf anlayışında olduğunu ve şer'î esaslara uydurulması gerekenin o olduğu şeklinde önemli tespitlerde bulunmaktadır. (Karaman, 2019: 20-36) Bu eserde genel olarak tarikat, tevessül, rabita, ilham ve ilm-i ledün gibi tasavvufî kavramların tanımı ve meşru olup olmadıklarına dair değerlendirmeler ile bazı önde gelen mutasavvıf ve İslam felsefecilerinin şeriat konusundaki görüşleri aktararak değerlendirmeler yapılmıştır.

3. FIKIH TASAVVUF İLİŞKİSİNE DAİR YAZILAN MAKALE VE BİLDİRİLER

Bu konuda yapılan kapsamlı bir makale çalışması Ferhat Koca tarafından yazılan ve Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanan (2002/I), "*Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakılar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni*" adlı makaledir. Koca, konuya dair genel bilgiler verirken gerek metodoloji ve gerekse çalışmalarını yoğunlaştırdıkları alanlar açısından aralarında farklılıklar bulunmakta ve birbirinin zıttı gibi algılanmış olsalar da, aslında bu iki disiplinin bir madalyonun iki yüzünden başka bir şey olmadıklarını dile getirmektedir. Zira fakihler fıkıh ilmi ile dinin maddi yaşantısını ortaya koyarlarken, mutasavvıflar ise manevi ve ahlaki yönünü ideal manada geliştirmek için çalışmaktadırlar. Bu durum dini yaşam açısından bir gereklilik olup, bireysel ve toplumsal huzur, ancak bu iki yönün dengede tutulması ile sağlanabilir. Bu nedenle bu iki disiplin arasındaki tartışma ve gerilimler, karşılıklı olarak birbirini yok etmeye çalışan değil, bilakis birbirini besleyen ve geliştiren şeyler olarak görülmelidir. (Koca, 2002: 56-57) Bu tespitler gerçekten önemlidir. Zira birbirinin karşıtı

gibi görülen bu ilim dallarının, amaçlarını gerçekleştirmek için gerçekte birbirlerine ihtiyaç duyduklarını, birbirlerini gerektirdiklerini ortaya koymaktadır. Buna rağmen özellikle Osmanlılar döneminde fakihler ile mutasavvıflar arasında zaman zaman ortaya çıkan gerginlikler ve çatışmalar bu makalede ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu çatışmalara dair birçok farklı etken ve sebebe değinilmekte birlikte, özellikle bazı mutasavvıf geçinenlerin İslam inancı ile bağdaşmayan ilhadî ve yıkıcı görüşler ileri sürmeleri, buna karşın bazı fakihlerin de İslam'ın tevhit inancını ve ibadet sistemini korumak amacıyla hassasiyet gösterme konusunda zaman zaman ifrata kaçmaları ve muhaliflerini doğrudan zındıklık ve dinden çıkma ile itham etmeleri burada öne çıkan çatışma nedenleri olarak zikredilebilir. Yine de fıkıh-tasavvuf ilişkisini kesin çizgilerle birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı, zira karşılıklı geçişler görüldüğü gibi, hem mutasavvıflık hem de fakihlik vasfını kendinde bulunduran birçok âlim bulunduğu dile getirilmiştir. (Koca, 2002: 88-93)

Bu konuda kaleme alınan bir diğer önemli makale ise, İsmail Köksal tarafından yazılan “*Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi*” adlı makaledir. Makalede fıkıh-tasavvuf ilişkisi; “Fıkıh-Tasavvuf İrtibatı”, “Fıkıh ve Tasavvufun Birbirini Destekleyen Yönleri”, “Fıkıh ve Tasavvufun Birbirinden Farklı Yönleri”, “Şeriat-Tarikat-Marifet ve Hakikat Değerlendirmesi” başlıkları altında incelenmiş ve oldukça önemli tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Yazarın konumuza dair dikkat çekici birkaç tespitini özetle şöyle aktarabiliriz: Fıkıhı tamamlayan ilim tasavvufudur. Zira manevi konular onun sahasına girdiğinden, fikhî/amelî hükümlerin uygulanmasının mükemmelliğe ulaşması ve sürekliliği noktasında tasavvufun büyük rolü vardır. Bu durumda tasavvuf, fikhin bir mükemmili (tamamlayıcısı) olarak gereklidir. Buna karşın fıkıh ise tasavvufa yol gösterici ve kontrol mekanizması olarak her zaman lazımdır. Bu durumda her iki ilim dalı tek başına yarım kalır. Sonuçta fıkıh ve tasavvuf, birbirlerini tamamlayan iki ilimdir. (Köksal, 1999: 87-88) Önde gelen birçok mutasavvıf, tasavvufî yaşam tarzının mutlaka şer’î hükümlerin sınırları dahilinde olması ve bu sınırlara titizlikle uyulması gerektiği ve şer’î esaslara hiçbir şekilde muhalefet edilemeyeceği konusuna büyük ehemmiyet vermişler, bu konuda birçok uyarı ve ikazda bulunmuşlardır. Onlara göre tasavvuf yoluna girmek isteyenlerin ilim (fıkıh) öğrenmeleri farzdır. Bu şekilde kişi önce ilim öğrenmeli ki, bunlarla amelî sayesinde sûfî olabilsin. Zaten tasavvufun şer’î hükümlere uygun olarak yaşanması da ancak bu yolla yani öncelikle fıkıh ilminin öğrenilmesi ile sağlanabilir. (Köksal, 1999: 88-90)

Fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair yazılan bir diğer makale ise Himmet Konur tarafından yazılan “*Şeriat ve Tasavvuf*” adlı makaledir. Alanda yazılmış olan diğer makalelere nispeten daha dar bir kapsama sahip olan bu makalede şeriat (fıkıh) ve tasavvuf ayırımına çeşitli yönleri ile değinilmiştir. Buna göre ulemanın, dini statik kurallar çerçevesinde gördüğü, bu kuralların bir kısmının Kur’an’da ve hadislerde yer alırken, bir kısmının ise kendilerince içtihat yoluyla türetilmiş belirtildiği, neticede olarak da âlimlerin bu kurallar dahilinde yaşanmasının bir Müslüman için yeterli olduğu kanaatine sahip oldukları, ancak bu şekilde bir dindarlığın sûfîleri tatmin etmediği, bu nedenle de onların bundan daha derunî bir dindarlık arzuladıkları ve buradan hareketle dinin derunî (batinî) yönüne yoğunlaştıkları dile getirilmiştir. Yani sûfî anlayışına göre kulluk, sadece bir takım ibadetler ve önceden belirlenmiş kurallara uymaya indirgenmemeli, bilakis beşer hayatının bütünüyle ilahi bir mahiyete bürüneceği ve dipdiri yaşanan bir din anlayışı olmalıdır. (Konur, 1998: 120) İnsan beden, akıl ve duygularıyla var iken ve Kur’an’da da insanın bu üç yönüne hitap edilmişken, insanın duygularına yani gönül dünyasına hitap eden yön ulema tarafından göz ardı edilmiş, dikkate alınmamıştır. İşte sûfîler de bu yön üzerine hassasiyetle ve ısrarla durmuşlardır. Sûfîler, ulema baskısı ve batınlığa düşme endişesinden dolayı şeriatı belirleme işini ulemaya bırakmışlar, şer’î hükümleri içselleştirme ve daha derunî bir nitelik kazandırma görevini kendi ukdelerine almışlar, bu şekilde hem batınlığa düşme tehlikesi bertaraf edilmiş hem de ulemanın sûfîler aleyhine aşırı bir tutum takınması engellenmiştir. (Konur, 1998: 122) Araştırmada sonuç olarak da tasavvufun canlı, dinamik ve Müslümanların yaşadıkları problemlerine çözüm üretilmesine katkı sağlayacak bir anlayışa sahip olduğu ve İslam toplumunun problemleri aşma arayışında bu anlayışın da dikkate alınmasının tavsiye edildiği görülmektedir. (Konur, 1998: 126)

Fıkıh-tasavvuf ilişkisi, bir kısım akademik çalışmalarda ise bazı âlimler veya sûfîler üzerinden araştırma konusu yapılmıştır. Bu tür çalışmalardan birisi Ahmet Ögke tarafından hazırlanan “*İzz B. Abdisselam'da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi*” adlı makaledir. Makalede yazar, fıkıhçıların ve tasavvufçuların çalışmalarında birbirlerinden farklı yaklaşım tarzları ve tutumlar geliştirdiklerini, örneğin mutasavvıfların keşf ve ilhamı önemli bilgi kaynakları konumunda gördüklerini, ancak bunların fakihlerce geçerli bilgi kaynağı olarak görülmediğini belirtmektedir. Ayrıca mutasavvıfların fikhî sadece dış görünüş (kabuk) olarak nitelendirmelerinin de bu iki ilim dalı arasında büyük tartışmalara neden olduğunu dile getirmekte, ayrıca bir kısım sûfî hakkında -zahiren şeriate muhalif görülen sözleri nedeniyle- ulema tarafından öldürülmeleri yönünde fetvaların verilmesinin ve Osmanlılar döneminde yaşanan ve zaman zaman çatışma noktasına varan tekke-medrese (yahut fukaha-sûfî) çekişmelerinin de sanki bu iki ilim dalının hiçbir düzlemde uzlaşamayacağı izlenimi doğurduğunu belirtmektedir. Buna karşın Kelebâzî, Hucvirî, Kuşeyrî ve İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi saygın âlimlerin eserlerinde fıkıhla ilgili konuları da tasavvufî bakış açısıyla yorumlamalarının ve bunda da başarılı olmalarının fıkıh-tasavvuf ilişkilerinin yumuşamasında büyük etki yaptığı belirtilmiştir. Hem zahiri ilimler hem de tasavvuf konusunda önemli bir âlim olan İzz B. Abdisselam'ın (ö.

660/1262), fıkıh tasavvuf ilişkisine dair görüşleri ise; “Maslahat Nazariyesi”, “İhsan”, “İnsanların Dereceleri”, “İlimlerin Tasnifi”, “Zahir-Bâtın Dengesi” ve “Bazı Tasavvufî Konuları Tenkidi” başlıkları altında incelenmiştir. İzz b. Abdisselâm’ın, hakikat ve şeriatın birbirinden ayrı olamayacağı, hakikatin şeriatın bir parçası olduğu ve onun öne çıkarılıp şeriatın kabuk olarak nitelenmesine şiddetle karşı çıktığı aktarılmıştır. Özellikle ibadetler konusunda kuru bir kurallar bilgisi yanında manevi boyutlarının da bir bütün olarak ele alan bir yaklaşım sergilediği belirtilmiştir. (Ögke, 2004: 184-99)

Bir sûfinin görüşleri temelinde fıkıh-tasavvuf ilişkisi üzerine yazılan makalelerden birisi de Murat Polat tarafından yazılan “*Cemâl el-Halvetî’nin (v. 899/1494) “Esrâru’l-Vudû” Adlı Risalesi Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi*” adlı makaledir. Bu makalede Cemâl Halvetî’nin abdeste dair yazdığı risalesi bağlamında fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Buna göre abdestin hem zahiri hükümleri hem de bunların bâtinî yönden ifade ettiği anlamlar üzerine bu risale yazılmış ve abdestin hükümlerinde çok büyük sırların mevcut olduğu ifade edilmiştir. Abdest ile maddi kirlere arınma sağlandığı gibi, aynı zamanda nefsi namazdan alıkoyan kin, haset, hırs, dünya sevgisi ve riya gibi manevi kirlere de arınması gerektiği belirtilmiştir. Zira maddi kirlere ile namaz nasıl sahil olmuyorsa, manevi kirlere kılınan namaz da caiz olmayacağından, nefisten bu kirlere de temizlenmesi lüzumludur. Buna göre abdestin, zahiri hükümlerine riayet edilerek yani farzları, sünnetleri ve adabı ile tam olarak alınması gerektiği, bunun da fikhî bilgilerin eksiksiz olarak bilmeyi gerektirdiği, aynı zamanda bâtinî yönden de gerekli manevi temizliğe dikkat edilmesi ile de aslında namaza mükemmel şekilde hazırlanılmış olacağı belirtilmiştir. Bu durum, aralarında metot ve uygulama farkı bulunsa da fıkıh ve tasavvufun aynı gayeyi hedefleyen ilimler olduğunun bir göstergesi sayılmıştır. (Polat, 2018: 488-94)

Murat Şimşek tarafından kitap bölümü olarak kaleme alınan “*Osmanlı’da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Kefevî’nin Ketâib’inde Sûfiler*” adlı çalışmada ise, Hanefî fukahası hakkında “*Ketâib*” adlı biyografik bir eser yazan Mahmut b. Süleyman el-Kefevî (ö. 990/1582) üzerinden Osmanlı dönemi fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair tespitlerde bulunulmuştur. Kefevî’nin mutasavvıflık yönü yanında aynı zamanda müderrislik ve kadılık gibi vasıflara da sahip olduğu vurgulanarak, en tanınmış eseri olan “*Ketâib*”i Hanefî fakihlerin biyografisi için yazdığı halde bu eserde 137 sûfinin de biyografisine yer verdiği, bunun da eserini daha kıymetli hale getirdiği belirtilmiştir. Çalışmada Osmanlı döneminde özellikle Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) üzerinden ulema arasında yaşanan tartışmalara yer verilmekte, başta Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Efendi (ö. 954/1547) olmak üzere bir kısım âlimin, o ve diğer tasavvuf büyükleri hakkında aşırı derecede tenkit ve eleştirilerde buldukları, bu durumun ulema arasında bazı çekişme ve tartışmalara sebep olduğu, buna karşın Kefevî’nin bu şekilde fakihlere ve sûfilere aynı biyografi kitabında beraber yer vermekle onun dönemi itibarıyla tasavvuf ile şer’î ilimler arasında bir uzlaşımın oluştuğunu göstermiş olduğu tespiti yapılmıştır. (Şimşek, 2018: 617-625)

Kefevî’nin *Ketâib*’i üzerine ayrıca Nuran Döner ve Yalçın Topçu tarafından “*Mahmûd Kefevî’nin “Ketâibu A’lâmi’l-Ahyârî”nda Tasavvuf Fıkıh İlişkisi*” adıyla bir makale daha yazılmıştır. *Ketâib* kitabının, “ketîbe” adı verilen kitapçıklardan oluştuğu, her ketîbenin belli bir dönemin Hanefî fukahasının biyografilerini içerdiği, ayrıca bunların her birine yine o dönemin sûfilerinin biyografilerinin de yerleştirildiği, böylece bu tertibin fakih-sûfi birlikteliği ile fıkıh ve tasavvuf ilimlerinin birbiri için tamamlayıcı konumda görülmesinin bir sonucu olduğu belirtilmiştir. Makalede bazı sûfilerden sadır olan şatahat türü sözler nedeniyle bütün bir tasavvuf anlayışının reddedilemeyeceğine dair görüşler aktarılmış, sûfilerin aşırılarının da tıpkı fakihlerin aşırıları gibi görülmesi gerektiği, yine merdûd tarikatların da bidat fıkıh mezhepleri gibi olduğu dile getirilmiştir. (Nuran ve Topçu, 2019: 139-141) Kefevî’nin, tasavvuf ilminin öğrenilmeden önce zahiri şer’î ilimlerin öğrenilmesini savunduğu, bundan sonra ise tasavvuf ilmine yönelmesi gerektiği ve ancak bu şekilde ârif ve sûfi olunabileceğini vurguladığı aktarılmıştır. İlk dönem sûfilerinin aynı zamanda fakih olmalarının da bu durumun bir göstergesi olduğu belirtilmiştir. Yine ilk dönem ilimlerde yüksek düzeyde ilerleme ve gelişme kat edilmesinin bir sebebinin de Ebu Hanife (ö. 150/767) ve İmam Şâfiî (ö. 204/819) gibi fakihlerin fetvalarında ehli irfanın muvaffakiyetini de gözetmiş olmaları olduğu belirtilmiştir. Diğer yandan yalnız fıkıh ilmi ile de yetinilmesinin doğru olmadığı, bunun da kalbin katılaşması, kibre kapılma, maddi menfaat sağlama, ahlakın kötüleşmesi gibi sakıncalı sonuçlar doğurabileceği, bu yüzden fakihin de mutlaka züht, vera’ ve takva sahibi olması gerektiği şeklindeki görüşlere yer verilmiştir. İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu kazanması konusunda bu iki ilimden birinin eksik olması halinde bu amaca ulaşamayacağı dile getirilmiştir. (Nuran ve Topçu, 2019:137-153)

Fıkıh-tasavvuf ilişkisi hakkında yazılan makalelerin bir diğeri de Ramazan Korkut tarafından yazılan “*Halidî Tasavvuf Geleneğinde Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi (Seyda Muhammed Emin El-Hayderî Medresesi Örneği)*” adlı makaledir. Çalışmada fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair yapılan genel değerlendirmelerde mutasavvıfların fakihlerden farklı olarak ilham, keşif, rüya gibi yollarla da bilgi/hüküm elde ettikleri sabit olmakla birlikte, bunların doğruluğu veya yanlışlığı usul açısından ancak zahiri şer’î esaslara göre değerlendirilmek zorunda olduğu belirtilmiştir. Bu durumda delillerin değerlendirilip hükme varılması konusunda fıkıh usulünün çalışmalarının, aslında sadece amelî

konularda kalmadığı, inanç ve ihsan/tasavvuf alanında da bir metodolojik zemin sunduğu ortaya çıkmış olmaktadır. (Korkut, 2017: 376) Fıkıhın yalnızca zahiri kurallar vazeden ilim olduğu, kurallar vazederken şekilsel planda hareket ettiği, dinin ihsan ve ahlak gibi manevî boyutunu ihmal ettiği şeklindeki görüşlerin hiç de isabetli olmadığını belirten yazar, bilakis fakihlerin kendi yaşamlarında dinin ihlas, ahlak ve samimiyet gibi manevî boyutuna da büyük titizlik gösterdikleri gibi, fıkıh kitaplarında da yer verdikleri hükümlerde niyet, ihlas, ihsan ve samimiyet gibi manevî unsurları kesinlikle göz ardı etmediklerini dile getirmektedir. Fıkıhın gayesinin de hayatın her sahasında ihsanı gerçekleştirmek olduğu, bu yüzden fıkıh ilminin samimiyet, ahlak ve ihsan gibi içsel unsurları ihmal ettiği şeklindeki görüşlerin gerçeklik payının bulunmadığı ve bu gerçeğin eldeki fıkıh mirasından da rahatça anlaşılabilceği dile getirilmektedir. (Korkut, 2017: 378) Makalede fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair genel anlamda yapılan bu önemli tespitlerden sonra, Halidilik geleneğinde tasavvuf eğitimi yanında fıkıh eğitimine verilen öneme dair bilgiler aktarılmıştır. Halidilikte medrese eğitimine, özellikle de fıkıh ve fıkıh usulü tahsiline büyük önem verildiği, İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) gibi üst düzey fakihlerin de bu tarikat halkasında yer aldıkları, fakihlere ve onların sohbet halkalarına büyük değer verildiği, bu ekolün muasır temsilcisi Seyda Muhammed Emin el-Hayderî'nin kurduğu Hayderî medresesinin de tasavvuf-fıkıh birlikteliğini medrese eğitiminde tam bir uyum ile sürdürdüğü dile getirilmiştir. Makalede verilen bilgilere göre bu medreselerde, manevî yönü ihmal edilmiş bir fıkıh bilgisi verilmediği gibi, fıkıhtan kopuk sadece nazari bir tasavvuf anlayışı da söz konusu olmayıp, fıkıh ve tasavvufu mezceden bir eğitim yaklaşımı geliştirilmiştir. (Korkut, 2017: 384-387)

Nasi Aslan ve Mustafa Şeref Aydın tarafından yazılan “*Zâhir ve Bâtın Bağlamında Tevîlin Sınırları/Fıkıh Tasavvuf İlişkisi Tahâret Örneği*” adlı makalede ise, te’vil kavramının İslami ilimlerde ifade ettiği anlamalara değinilmiş, fakihlerin te’vil yöntemlerinin ‘beyânî te’vil’ türünde olduğu ve bunun Arapça dil kuralları çerçevesinde olması, bir delile dayalı olarak yapılması ve lafzın te’vile uygun muhtemel manalarından birisine yorumlanmış olması gibi şartlar dahilinde yapılması gerektiği belirtilmiştir. Buna karşın sûfilere ise te’vilin fakihlerde olduğu gibi bu tür kurallara bağlı olarak gerçekleştirilmediği, bu nedenle de kuralları aşan, zahiri gözetmeyen uzak manalara te’viller yapılabildiği dile getirilmiştir. Bu durumda fıkıh ve tasavvufta te’vilin yöntem olarak oldukça farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Çalışmada te’vilin fıkıh ve tasavvuf ilminde uygulanış farklılığı, taharet/temizliğe dair ayetler üzerinden ayrıntılı şekilde incelenmiştir. (Aslan ve Aydın, 2021: 382-405)

Mehmet Nuri Güler tarafından yazılmış olan “*Mesnevideki Bazı Ahkam Ayetlerin Yorumu Işığında Fıkıh Ve Tasavvufun Bilim Kuramına Ait Genel Bir Değerlendirme*” adlı makalede ise Mesnevî’de yer alan Hz. Davut’un bir yargılamasının anlatıldığı kıssa esas alınmış ve bu kıssadaki yargılama üzerinden fikhî ve tasavvufî yöntemler karşılaştırılmıştır. Buna göre yargılama hem fikhî (zahiri) hem de tasavvufî (bâtınî) yöntemlerle yapılarak farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Burada yapılan değerlendirmeye göre fıkıh biliminin “formel mantığa” dayandığı, tasavvufçuların ise “tasfiye ve keşf” metodunu kullandıkları, günümüzde bir kısım batılı kuramcılar tarafından bunun “sezgi metodu” veya “fenomenoloji” adları ile ifade edildiği belirtilmiştir. (Güler, 2007:199-212)

Yusuf Şen tarafından kaleme alınan “*Zâhirî ve Bâtınî Fıkıh: Gümüşhânevî Örneği*” adlı makale ile Osmanlı’nın son döneminde yaşamış Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî’nin (1813-1893) görüşleri çerçevesinde fıkıh-tasavvuf ilişkisi ele alınmıştır. Onun çalışmalarında, tarikat anlayışında ve eserlerinde zahir ve bâtını birleştirmiş birisi olarak temayüz ettiği, insan-ı kâmil yetiştirmede bunların her ikisini de gerekli birer basamak olarak gördüğü belirtilmiştir. Ona göre insan, fıkıh bilgisi ile amel ve davranışlarını, tarikat ile kalbini, duygu ve düşünce dünyasını, tasavvuf ile de ruhunu Allah’ın rızasına uygun hale getirmelidir. Buna göre şeriat, tarikat, tasavvuf ve hakikat’in her biri merdivenin birer basamağı gibi olup, ilk basamak olan şeriat bilinmeden üst basamaklara yükselmek ve Allah’a vasıl olmak asla mümkün değildir. O, şeriatın hakikat ile kuvvet bulacağını, hakikatin ise şeriatla sağlanacağını belirterek, bunların birbirinden farklı ve zıt şeyler gibi görülemeyeceğini, bilakis birbirini gerektiren ve ancak birlikte bulunuşları ile istenilen sonuca ulaşılabilen unsurlar olduğunu ifade etmiştir. (Şen, 2014: 57-58) Ayrıca ibadetlerin tam olarak yerine getirilmesi ve onlardan beklenen gayelerin gerçekleşmesinin de ancak onların ihlas, huşu ve gafletten uzak olma gibi tasavvufî (içsel) unsurlarına riayet edilerek yapılması halinde sağlanacağı dile getirilerek ibadetler için bu manevî unsurların önemine değinilmiştir. (Şen, 2014: 59-61)

Burada son olarak değineceğimiz makale ise tarafımızdan hazırlanan “*Epistemolojik Açıdan Tasavvuf Fıkıh İlişkisi: Rûhû'l-Beyân Tefsiri Özelinde*” adlı makaledir. Çalışmada epistemoloji (bilgi kaynağı) temelinde tasavvuf ve fıkıh ilişkisi ele alınmış olup, tasavvufu diğer İslami ilimlerden ayıran en önemli yönün epistemolojisi olduğu; zira ilham, keşf ve rüya gibi tasavvufî unsurların fıkıh ve kelim gibi diğer ilimlerde geçerli bilgi kaynakları olarak görülmezken, sûfilere ise bunları bilgi kaynağı olarak kabul ettikleri, hatta bunlara dayalı elde ettikleri ilmi “marifet” şeklinde adlandırıp “yakînî bilgi” olarak niteledikleri dile getirilmiştir. Mutasavvıflarca ilham ve keşfe bu denli önem verilmesinin, bunların vahyin bir türü olarak kabul edilmesi ve müşid-i kâmillerin de bu bilgileri peygamberlerin vahyi aldıkları kaynaktan almış olmaları ile temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde kalbe doğan

ilham ve keşfe dayalı bilginin mutasavvıflar nezdinde ön planda olması, ilimlerin zahir/kesbî ve bâtın/vehbî ilimler olarak iki türde mütalaa edilmesine sebep olduğu dile getirilmiş, ayrıca bazı sûfiler tarafından hakikat ilminin öz, zahirî ilimlerin ise kabuk şeklinde nitelendiği aktarılmıştır. Bu durumun da zaman zaman fakihler ve sûfiler arasında tartışma ve çekişmelere sebep olduğu belirtilmiş, ancak vehbî ilimleri elde etmenin de ancak şer'î ilimleri öğrenmek ve onlarla titizlikle amel etmekten geçtiği göz önüne alındığında, şer'î ilimlerin her zaman asıl olması gerektiğinin ortaya çıktığı dile getirilmiştir. İlham ve keşf yoluyla bir kısım gaybi bilgilerin elde edilmesi mümkün olmakla birlikte, bunların fıkhi açıdan bir hükme kaynaklık etmesinin veya bağlayıcılığının bulunmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. (Dokgöz, 2021a: 26-44) Yine tarafımızdan hazırlanan “*Fıkıh Tasavvuf İlişkisinde İmâm-ı Rabbânî*” adlı bildiri de İmâm-ı Rabbânî'nin hakikat-şeriat münakaşalarına ve sûfi epistemolojisinde var olan bilgi kaynaklarına dair görüşleri incelenmiştir. Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolunun kurucusu olan büyük mutasavvıf İmâm-ı Rabbânî'nin, yukarıda değindiğimiz mutasavvıfların genel görüşlerinden farklı olarak hakikat-şeriat tartışmalarında şeriatın daha öncelikli ve üst konumda olduğu, ilham ve keşf gibi bilgi kaynaklarına dayalı olarak elde edilen bilgilerin de ancak şer'î esaslara uygun olduğunda yalnızca sahibi için delil olabileceği, bunlarla elde edilmiş bilgilerin müçtehitlerin içtihadı ile çakışması halinde ise müçtehitlerin görüşlerinin esas alınması gerektiği şeklinde görüşleri dikkat çekici bulunmuştur. (Geniş bilgi için bk. Dokgöz, 2021b: 77-82)

Bu konuda bir diğer bildiri ise “*Tasavvuf Klasiklerinde Tasavvuf ve Şeriat*” başlığını taşımaktadır. Mahmud Esad Erkaya tarafından hazırlanan bildiri de İslâmî hükümler bütününe ifade eden şeriat kavramı ile İslam'ın bâtınî yönünü ifade eden tasavvufun irtibatı ve birbiri ile münasebeti ele alınmıştır. Şer'î hükümlerle amel etmek ve kalp tasfiyesi sonucu Allah'ın insana lütfettiği bir takım ilahî tecelliler ve ikramların hakikat olarak nitelendiği belirtilmiştir. Şeriat ve hakikat konusunda Kuşeyrî ve Hucvîrî gibi önde gelen sûfi müelliflerden görüşler aktarılmış, hakikatle desteklenmeyen şeriatın makbul olmadığı gibi, şeriatla sınırlandırılmamış hakikatin de makbul olmadığı belirtilmiştir. Diğer bir deyişle ne şeriatsız hakikat, ne de hakikatsiz şeriat düşünülemez. Bu durumda şeriat ile hakikatin gerçekte birbirinden ayrılmaz bir bütünü parçalarıdır. Zaten bu ikisinin bir arada bulunmasının da ‘tasavvuf’u meydana getirdiği belirtilmiştir. Ayrıca Hücûvîrî'den, ‘şeriatla hakikatin arasının cemedilmesi’ şeklinde bir ifadenin yanlış olduğu, zira şeriat ve hakikatin zaten aynı olguları ifade ettiği, bu nedenle hiç kimsenin bunları ayırma gibi bir durumunun olamayacağı şeklinde dikkat çekici bir görüş de nakledilmektedir. (Erkaya, 2018: 354-357)

4. SONUÇ

Bu makalede son dönemde önemli araştırma alanı haline gelen fıkıh-tasavvuf ilişkisi üzerine yapılan akademik çalışmalar genel özellikleri ile tanıtılmıştır. Disiplinler arası çalışmalarda üzerinde araştırmaların dikkat çekici şekilde arttığı bir alan haline gelen fıkıh-tasavvuf ilişkisi, tez, kitap, makale ve bildiri şeklinde önemli düzeyde akademik çalışmalara konu edilmiştir. Akif Dursun tarafından yapılan “*Tasavvuf fıkıh ilişkisi*” adlı doktora tezi çalışması bu alandaki en kapsamlı araştırma olarak gözükmektedir. Hayrettin Karaman, Abdullah Kartal ve H. Bayram Başer'in bu alana dair tez ve kitap çalışmaları da konu ile ilgili önemli bilgiler ve değerlendirmeler sunmaktadır.

Bu konu üzerine makale bazında yapılan çalışmalarda ise, Ferhat Koca'nın makalesinin kapsamı ve içerdiği bilgiler açısından doyurucu niteliği ile öne çıktığını söyleyebiliriz. Bunun yanında Ahmet Öğke, İsmail Köksal, Himmet Konur, Murat Şimşek ve Murat Polat'ın bu konuya önemli derecede katkılar sunan araştırmalar yaptıkları görülmektedir. Ramazan Korkut'un Nakşibendî-Halidî geleneğinde fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair makalesinin de gerçekten alana katkısının büyük olduğu ve önemli tespitler içerdiğini belirtmek gereklidir. Aynı tarikat geleneğinden Gümüşhanevî'yi esas alarak konuya dair makale yazan Yusuf Şen'in makalesinin de fıkıh-tasavvuf bütünlüğü çerçevesinde güzel bir çalışma olduğu gözükmektedir. Tarafımızdan yazılan makale ise epistemolojik açıdan fıkıh-tasavvuf ilişkisinin ortaya konulmaya çalışıldığı bir makale olmuştur. Ayrıca bu konudaki bildirimizde de fıkıh-tasavvuf ilişkisi alanında görüşleri ile dikkati çeken ve kendisi de önde gelen mutasavvıf şahsiyetlerden olan İmâm-ı Rabbânî'nin konuya dair görüşleri aktarılmıştır.

Fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair araştırmacıların tespitlerini de kısaca şöyle sıralayabiliriz: Fıkıh ve tasavvuf ilimleri şer'î esaslar dairesinde kaldıkları sürece, aralarında çatışma olması mümkün değildir. Bilakis bu durumda aynı madalyonun iki yüzü şekliindedirler. İdeal bir dini yaşamın maddi ve manevi unsurları birlikte barındırması gerektiği izahtan varestedir. Büyük fakihlerin aslında tasavvufun amaçladığı zahitliğe sahip bir hayat yaşadıkları sabit iken, özellikle ilk dönem şöhret sahibi olmuş birçok sûfnin de aynı zamanda fakihlik vasfını taşıdıkları bir gerçektir. Bu durum hem müçtehit imamların hem de önder konumunda olan sûfilerin fıkıh ilmi ile hakikati birleştirerek yaşadıklarını göstermektedir. Bu yüzden fıkıh ve tasavvuf ilimleri zıtlık değil, bir bütünlük gösterdikleri zaman istenilen sonucun alındığı görülmektedir. Her iki ilim dalı farklı yöntemlere sahip olsalar da amaçları yönüyle insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlama ve en kâmil manada kulluğa ulaştırmayı hedeflemekte, yani aynı amaca ulaşma yolunda birlikte hizmet etmektedirler. Tasavvuf yaşamının şer'î ameli

hükümler olmadan yaşanması mümkün olmadığı gibi, İslam'ın amelî hükümlerinin de tamamen yüzeysel şekilde, maneviyattan yoksun ve ruhsuz olarak yerine getirilmesi de ideal anlamda kulluk hedefine ulaştırmaz. Bu nedenle her iki ilmin birbiri için bir ihtiyaç ve gereklilik olduğu unutulmamalıdır. Aslında bu iki ilim dalı arasında tarihi süreçte yaşanan bir kısım tartışma ve çekişmelerin, bu ilimlerin kendi özelliklerinden ziyade mensuplarının ifrat düzeyindeki itham ve söylemleri nedeniyle yaşandığı da bir gerçektir. Bu konuda doğrudan suçlayıcı bir dil kullanmak ve saldırı içeren bir tavır takınmak, -bu ilim dalları arasında gerçekte var olmadığı halde- ortaya yeni çatışma ve bölünmeler çıkaracaktır. Bu nedenle fakihlerden beklenen, tasavvufî konulardaki değerlendirmelerinde ifrattan uzak olmaları; tasavvufun amaçladığı sorumluluk duygusunu taşıma, kibirden uzak olma, ihlas ve samimiyet gibi manevi değerlere sahip olmaları ve bildikleri ile ihsan seviyesinde amel etmeleridir. Tasavvuf ehlinin ise, fakihleri sadece zahiri ve şekilci olmakla itham etmemesi, onların ilmini küçümsememesi, hayatın her yönüyle Allah'ın rızasına uygun olarak idame ettirilmesinde fakihlerin içtihadî hükümlerinin çok büyük önem taşıdığını, ayrıca tasavvuf yolunda ilerlemenin de ancak bu şer'î hükümler sayesinde olduğunu her an göz önünde bulundurmaları gerekir. Bir konuda şer'î hükümlerle tasavvuf uygulamalarının çakışması halinde ise, asıl olanın şer'î hükümler olduğu ve ona aykırı tasavvufî uygulamanın düzeltilmesi gerektiği de unutulmamalıdır.

Günümüzde fıkıh-tasavvuf ilişkisi çerçevesinde çalışma yürütülen konulardan birisi de tasavvufî (işârî) tefsirlerin ahkam ayetlerine getirdikleri yorumların fikhî açıdan değerlendirilmesi üzerine olup, bu çalışmalara dair bir araştırmayı da ayrı bir makale olarak yapmayı planlıyoruz.

KAYNAKÇA

- Aslan, N. & Aydın, M.Ş. (2021). “Zâhir ve Bâtın Bağlamında Tevîlin Sınırları/Fıkıh Tasavvuf İlişkisi -Taharet Örneği-”. Marifé Dini Araştırmalar Dergisi, 21(1): 381-407.
- Başer, H. B. (2015). “Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicrî III. ve IV. Yüzyıllar)”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dokgöz, D. (2021a). “Epistemolojik Açıdan Tasavvuf Fıkıh İlişkisi: Rûhû'l-Beyân Tefsiri Özelinde”, Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi, 5(1):26-49.
- Dokgöz, D. (2021b). “Fıkıh Tasavvuf İlişkisinde İmâm-ı Rabbânî”. Anatolian Congresses 7th International Social Sciences Congress, September 11- 12, 2021, (Editör: Gültekin Gürçay), 77-83 , Diyarbakır.
- Dursun, A. (2020). “Tasavvuf Fıkıh İlişkisi”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erkaya, M. E. (2018). “Tasavvuf Klasiklerinde Tasavvuf ve Şeriat”, III. Uluslararası al- Farabi Sosyal Bilimler Kongresi, 9-11 Kasım 2018, (Ed:Mine Nur BOZDOĞAN), 353-360, Ankara.
- Güler, M. N. (2007). “Mesnevideki Bazı Ahkam Ayetlerin Yorumu Işığında Fıkıh Ve Tasavvufun Bilim Kuramına Ait Genel Bir Değerlendirme”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(18): 199-213.
- Karaman, H. (2019). *Tasavvuf Şeriatlı Olmaz*, İstanbul: İz yayıncılık.
- Kartal, A. (2015). *Tasavvufun Oluşumu: Şeriat-Hakikat İlişkisi*, Bursa: Emin Yayınları.
- Koca, F. (2002). “Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1:73-131.
- Konur, H. (1998). “Şeriat ve Tasavvuf”, *İslamiyat*, 1(4): 119-26.
- Korkut, R. (2017). “Halidî Tasavvuf Geleneğinde Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi (Seyda Muhammed Emin El-Hayderî Medresesi Örneği)”, *The Journal of Academic Social Science*, 5(53): 372-96.
- Köksal, İ. (1999). “Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1(2): 83-104.
- Döner, N. & Topçu, Y. (2019). “Mahmûd Kefevî'nin ‘Ketâibu A'lâmi'l-Ahyârî'nda Tasavvuf-Fıkıh İlişkisi”, *Bozok University Journal of Faculty of Theology*, 15(15): 135-56.
- Ögke, A. (2004). “İzz B. Abdisselam'da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 16(18): 183-99.
- Polat, M. (2018). “Cemâl el-Halvetî'nin (v. 899/1494) ‘Esrârü'l-Vudû' Adlı Risalesi Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi”, *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 6(12): 479-97.
- Şen, Y. (2014). “Zâhirî ve Bâtînî Fıkıh: Gümüşhanevî Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6): 47-66.

Şimşek, M. (2018). “Osmanlı’da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Kefevî’nin Ketâ’ib’inde Sûfiler”, Osmanlı’da İlm-i Tasavvuf, İstanbul: İsar Yayınları.

Zorlu, C. (2010). “Ebu’l-Leys Muharrem Bin Muhammed Ez-Zîlî’nin Hubbu’l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.